

УДК 378.147:811.161.2'243

<http://orcid.org/0000-0002-1068-048X>

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ЖАРТУ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Швець Г.Д., канд. філол. наук (Київ)

У статті порушено проблему важливості знання репертуару мовленнєвих жанрів та їх структури для успішної комунікації в іншомовному середовищі. Проаналізовано лінгводидактичний потенціал мовленнєвого жанру жарту та можливості його використання при навчанні іноземних студентів української мови. Проведено кореляцію понять «жарт» і «анекдот». Проаналізовано сучасні навчальні посібники з української мови як іноземної на предмет представленості в них гумористичних текстів малої форми. Запропоновано лінгводидактичну класифікацію українських жартів.

Ключові слова: анекдот, жарт, лінгводидактичний потенціал, мовленнєвий жанр, українська мова як іноземна.

Швец А.Д. Речевой жанр шутки в лингводидактическом аспекте. В статье затронута проблема важности знания репертуара речевых жанров и их структуры для успешной коммуникации в иноязычной среде. Проанализированы лингводидактический потенциал речевого жанра шутки и возможности его использования при обучении иностранных студентов украинскому языку. Осуществлена корреляция понятий «шутка» и «анекдот». Проанализированы современные учебные пособия по украинскому языку как иностранному на предмет представленности в них юмористических текстов малой формы. Предложена лингводидактическая классификация украинских шуток.

Ключевые слова: анекдот, лингводидактический потенциал, речевой жанр, украинский язык как иностранный, шутка.

Shvets H. D. Speech genre of a joke in the linguodidactic aspect. Effective communication of foreigners with native speakers is not possible without the knowledge of speech behavior models and the ability to use the typical structures established in the Ukrainian language culture. A foreigner must know a repertoire of speech genres and their structure. The purpose of the article is to characterize the speech genre of a joke and describe its linguodidactic potential in teaching Ukrainian as a foreign language.

The paper notices the parallel functioning of several terms to denote humorous texts of a small form in the Ukrainian language. The author agrees with the spontaneity of a joke and the constancy of an anecdote, but these concepts are not distinguished in the article. It is advisable to acquaint foreigners with both terms as the most communicatively active and derivational productive.

The joke refers to non-standard speech genres, so it is impossible to list humorous lexical and grammatical constructions. Methodological problem in this case is not «teach to joke», but teach to understand some jokes and humorous strategy in the Ukrainian language and to develop communication skills on the material of jokes.

High linguodidactic potential of a speech genre of the joke is determined by the following factors: demonstration of lexical and grammatical structures of everyday communication, increase knowledge of polysemy in the Ukrainian language, a small size of texts, a humorous character, which helps create a friendly and easy atmosphere in class. The article analyzes the use of jokes in textbooks for foreigners and notes two ways of linguodidactic strategies of using jokes as educational material. In the first case, the authors chose jokes according to the textbook topics: acquaintance, family, at University, at the post office, in the store, at the restaurant, etc. Grammar as a leading criterion in the selection of jokes is used in the tutorials focused on a grammar particular topic, such as the verbs of movement, expression of relationships of time, causes, consequences, goals, conditions and others in the Ukrainian language.

When selecting jokes for educational purposes, we need to consider as their themes appropriate to age, psychological and national characteristics of foreign students.

Key words: anecdote, joke, linguodidactic potential, speech genre, Ukrainian as a foreign language.

Іноземець, ставлячи за мету оволодіти українською мовою, має не лише опанувати рівні її системи (фонетичний, лексичний, граматичний), а й навчитися практично використовувати мову в усіх видах мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, аудіювання, письмо), застосовуючи необхідні для успішної комунікації соціолінгвістичні та лінгвокраїнознавчі знання. Ефективне спілкування інокомуніканта з носіями мови неможливе без знання моделей мовленнєвої поведінки, оптимальних у конкретних ситуаціях, і вміння використовувати відповідні типізовані структури, усталені в українській мовленнєвій культурі. Маємо на увазі володіння основними мовленнєвими жанрами, які організують спілкування.

За спостереженням М. Бахтіна, «ми говоримо лише певними мовленнєвими жанрами, тобто всі наші висловлювання мають певні й відносно сталі типові форми побудови цілого» (переклад наш – Г.Ш.) [4: 257]. Носій мови з дитинства вбирає різноманітні стереотипні форми висловлювань, «вживається» в них, вибудовує своє мовлення, автоматично «пристосовуючись» до вимог певного мовленнєвого жанру. І навіть за таких умов психологи та лінгводидакти відзначають подеколи недостатнє володіння мовцем репертуаром мовленнєвих жанрів, що призводить до комунікативних невдач. Тому науковці звертають увагу на важливість цього аспекту в навчанні українських школярів рідної мови. Наприклад, Н. Голуб констатує низьку культуру діалогу сучасних школярів і наголошує: «Знання мовленнєвих жанрів додасть упевненості у різних ситуаціях. Так, під час діалогу етикетного змісту актуальні жанри привітання, представлення, самопрезентація, прощання, поздоровлення, побажання, подяка, згода/незгода, висловлення радості/співчуття тощо. Важливо знати, як відреагувати на привітання, комплімент, приховану чи явну образу; коли почати, як підтримувати й закінчити розмову. У спонукальних діалогах актуальні прохання, пропозиція, запрошення, згода/незгода і т. ін.» [7: 132]. Очевидно, що для інокомуніканта, чие мислення й мовленнєві стратегії регламентовані іншою культурою й відповідно іншими моделями мовленнєвої поведінки, знання українських мовленнєвих жанрів є вкрай важливим. Це усвідомлюють автори численних підручників та посібників з української мови як іноземної: навчальні видання репрезентують типові комунікативні ситуації різних сфер життя, у яких реалізуються різноманітні мовленнєві жанри певної структури, що складають основу етнічного комунікативного типу українців. Однак, незважаючи на те, що дослідження комунікативно-прагматичних та структурно-семантичних характеристик мовленнєвих жанрів є доволі популярним напрямком наукових пошуків у царині комунікативної лінгвістики, теоретичне осмислення проблеми мовленнєвих жанрів у лінгводидактичному аспекті щодо викладання української мови як іноземної ще не сягнуло достатнього рівня, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Серед нечисленних наукових студій цієї проблеми можемо назвати розвідки О. Антонів та А. Смереки про телефонну розмову [2], М. Баліцької про жанр прохання [3], О. Даскалюк про імперативні

мовленнєві жанри (наказ, прохання, порада) [8], М. Скаба про вивчення іноземцями українських номінацій адресата мовлення [15].

Мовленнєвий жанр жарту в аспекті викладання української мови як іноземної ще не був об'єктом наукового вивчення. Саме тому ставимо за мету в цій публікації схарактеризувати жанр жарту та розкрити його лінгводидактичний потенціал.

Аналіз актуальних досліджень

Необхідно відзначити, що специфіка жарту як мовленнєвого жанру активно досліджується на матеріалі різних мов: російської (Т. Шмельова), англійської (В. Самохіна), української (О. Монастирська). Науковці оперують щодо жарту переліком вимог, які визначають його комунікативну успішність: доцільність, етична прийнятність, естетична прийнятність, оригінальність, тактовність.

Перед дослідником мовленнєвого жанру жарту обов'язково постає проблема дефініцій, адже українська мова має низку лексем, що позначають схожі явища (*жарт, дотеп, анекдот, усмішка, гумореска*), які в багатьох випадках, за спостереженням фольклориста І. Кімакович, уживаються непослідовно [12] і часто у словниках витлумачуються одне через одного. Так, наприклад, семантика слова «анекдот» у «Словнику української мови» пояснена через термін «жарт»: «Коротке жартівливе (здебільшого вигадане) оповідання про яку-небудь смішну подію; вигадка, жарт» [16: 45]. У свою чергу поняття «жарт» витлумачено в «Літературознавчому словнику-довіднику» через лексему «дотеп»: «Вислів, витівка, дотеп, комічна дія тощо, які викликають сміх і служать для розваги» [13: 264]. Таким чином, можна констатувати паралельне функціонування кількох термінолексем на означення одного явища чи групи подібних явищ, між якими важко провести межу. Це засвідчують і назви збірок гумористичних народних творів: «Тисяча і одна усмішка: Анекдоти, жарти, дотепа, замальовки з натури» [17], «Українські народні анекдоти, жарти, дотепа» [18]. І. Кімакович спостерігає звуження терміна «жарт» внаслідок розширення сфери вживання терміна «анекдот», однак зауважує різницю між цими явищами: короткі оповіді чи окремі фрази, які з'являються спонтанно в певній комунікативній ситуації, дослідниця вважає жартами, а лаконічні оповідання, що побутують у традиції, багаторазово відтворюючись, анекдотами [12]. Вважаємо

думку про спонтанність жарту і традиційність анекдоту слушною, однак у нашому дослідженні не розмежовуватимемо ці поняття. На наш погляд, доцільно вводити у лексикон іноземних студентів обидва терміни, як найбільш комунікативно активні з точки зору вживання (очевидно, в колі українських друзів вони не раз почують фрази на кшталт: «Послухайте анекдот», «А ви чули анекдот?», «Мені розповіли один анекдот», «Із цим не жартуй», «Та це лише жарт», «Я пожартував» тощо) та словотворчої продуктивності (*жарт, жартувати, жартівливий, жартівник, жартома*).

Виклад основного матеріалу

Жарт в аспекті навчання української мови іноземців, як нестандартний, нерегламентований мовленнєвий жанр, посідає окреме місце. Адже якщо викладач ставить перед собою завдання навчити іноземців типових конструкцій, які обслуговують ситуації привітання, прощання, поради, прохання, компліменту, заохочення, втішання тощо, то про завдання «навчити жартувати» говорити некоректно, оскільки його реалізація часто виглядає неможливою навіть у випадку вивчення рідної мови (типовою є мовленнєва стратегія «Я не розумію жартів», «Я не вмю жартувати»). Навряд чи можна говорити про усталені конструкції, що обслуговують цей мовленнєвий жанр: гра слів та комізм ситуацій, на чому переважно базуються жарти, є настільки різноманітними явищами, що неможливою є каталогізація жартівливих форм чи конструкцій (у вивченні іноземцями інших мовленнєвих жанрів така каталогізація – реєстр типових лексико-граматичних структур – виглядає цілком реальним і методично правильним елементом навчальної роботи). Отож у випадку жарту методичне завдання, на нашу думку, повинно бути трансформоване таким чином: не «навчити жартувати», а навчити розуміти певні жарти та стратегії створення жартівливих висловлювань в українській мові (на середньому та високому рівні володіння українською мовою як іноземною) і, головним чином, на матеріалі жартів розвивати комунікативні уміння й навички (що актуально на всіх етапах навчання, зокрема й на початковому).

Таким чином, методично доцільним нам видається говорити не про вивчення жанру жарту в іноземній аудиторії, а про залучення українських жартів до текстотеки як ефективного навчального

матеріалу. Високий лінгводидактичний потенціал мовленнєвого жанру жарту визначають такі фактори: демонстрація у їх тканині лексико-граматичних конструкцій живого побутового спілкування, розширення уявлення іноземців про багатозначність слів української мови (саме на цьому явищі ґрунтується комічний ефект багатьох жартів), невеликий обсяг текстів, гумористичний характер, що сприяє створенню дружньої та легкої атмосфери на занятті. Необхідно відзначити, що залучення гумористичних творів малої форми до процесу вивчення іноземної мови є доволі популярним, про що свідчать посібники, побудовані всуціль або переважно на гумористичних текстах [14]; відомі серії книжок із вивчення різних мов за методом І. Франка: «Англійська жартома», «Французька жартома» тощо. Позитивний імпульс сміху є незаперечним.

Аналіз низки підручників з української мови як іноземної засвідчив, що українські лінгводидакти використовують жарти як додатковий текстовий матеріал, що допомагає у виразити певну комунікативну тему, розвивати лексико-граматичні навички, вправлятися в діалогічному мовленні. Так, у підручнику «Українська мова. Практичний курс граматики для студентів-іноземців» [6] є кілька десятків таких творів. Це жарти про розмову між викладачем і студентами, учителем і учнями, батьками й дітьми, хлопцем і дівчиною тощо. Лексико-граматичне наповнення цих жартів відповідає початковому рівню вивчення української мови, оскільки підручник призначений для студентів підготовчих відділень університетів. За нашим спостереженням, навчальні видання з української мови як іноземної демонструють два напрямки лінгводидактичної стратегії використання жартів як навчального текстового матеріалу: тематичний та граматичний. Маємо на увазі, що в багатьох випадках автори добирають жарти відповідно до певних комунікативних тем, що відповідає логіці побудови навчального посібника: про знайомство, про родину, про навчання, на пошті, в магазині, в ресторані тощо [1; 10]. Граматичний критерій як провідний при доборі жартів використано в посібниках, зосереджених на певній граматичній темі. Так, у книзі Н. Бондаревої та М. Шевченко «Іти – ходити, їхати – їздити» [5] використано жарти з дієсловами руху, а в посібнику Н. Зайченко «Українська мова як іноземна: граматичний аспект» дібрано жарти, які демонструють

різні граматичні конструкції для вираження просторових, часових, наслідкових та інших відношень в українській мові [11]. В обох випадках можемо говорити про використання жартів як засобу створення позитивної атмосфери на занятті, про що свідчать назви відповідних рубрик: «Весела перерва» [1], «Посміхніться», «Жартома і всерйоз: випадки з життя відомих людей» [11].

Ми проаналізували велику кількість українських жартів та анекдотів і дійшли висновку, що тематично їх можна розмежувати на дві групи: ті, що надаються до використання в іноземній аудиторії, і ті, залучення яких до навчальної текстотеки є небажаним з етичних, соціокультурних чи інших міркувань. Маємо на увазі, що в юнацькій аудиторії педагогічно дискусійним виглядатиме використання жартів про пияцтво, подружню невірність тощо. Так само навряд чи варто пропонувати іноземцям жарти, побудовані на національних стереотипах. Зауважимо, що говоримо про студентів, для яких означені теми не становлять професійного інтересу, і допускаємо, що розгляд подібних жартів в аудиторії студентів-філологів (перекладачів, наприклад) чи психологів може бути вмотивований завданнями формування професійної компетенції. Говорячи про небажаність використання жартів на певну тему з соціокультурних міркувань, маємо на увазі жарти, у яких відбиті неактуальні соціальні реалії: про панів, поміщиків, попів, наймитів, більшовиків, комуністичну партію тощо. Узагалі необхідно наголосити на злободенності жартів (цю рису відзначав як основну в народних анекдотах О. Дей [8]): велика їх кількість прив'язана до певних історико-соціальних реалій і тому в нових історичних умовах втрачає свою актуальність. Так, наприклад, у збірнику «Тисяча і одна усмішка...» [17], виданому в 1994 р., один із розділів («Було, та за водою пішло») складають анекдоти епохи перебудови та початку Незалежності. Їх теми: критика сталінської доби, радянської системи, комуністичної партії, реалій перебудови тощо – у переважній більшості не викликають інтересу і в сучасного українського громадянина, не кажучи вже про іноземців. Отож перспективним є використання жартів переважно на загальнолюдські теми: стосунки батьків і дітей, чоловіка й дружини, хлопця й дівчини, людські вади (жадібність, неухважність, лінь, заздрість, хвалькуватість, нечесність) тощо. Різноманітну палітру сучасних українських анекдотів репрезентовано в проєкті О. Кононенка

«Антологія українського анекдота «Українська веселка». У цій серії вийшло 7 книжок: «Все-всі-вся. Анекдоти про маленьких і великих», «Жіноча і чоловіча логіка. Анекдоти про жінок і чоловіків», «Жезлом по бамперу. Анекдоти про тих, хто в дорозі і в міліції», «Здоровенькі будьмо! Рецепти на всі випадки життя», «Куми та кумки: анекдоти давні і сучасні», «Ні пуху ні луски! Анекдоти про мисливців і рибалок», «Чоловіче читиво. Комедія з елементами драми». Запропоновані автором тематико-ситуативні групи жартів: про дітей, школярів, студентів, дитячу логіку; про жінок і чоловіків, про водіїв, у лікаря тощо – виглядають цілком прийнятними для використання з навчальною метою. Особливо варто звернути увагу на жарти про школярів. Іноземні студенти, які лише починають вивчати українську мову й часто потрапляють у ситуацію нерозуміння, неправильного розуміння тощо, з особливою симпатією сприймають жарти про дітей, які так само чогось не розуміють у школі. Наприклад: 1) Учитель: «Якби в тебе було два бутерброди і в мене теж два бутерброди, що б у нас вийшло, Петре?» Учень: «Легкий сніданок»; 2) «Вітю, ти вивчив однину й множину?» – «Вивчив». – «Тоді скажи: штани – однина чи множина?» – «Вгорі однина, а внизу множина». 3) Учитель запитує в учня: «Петре, коли я кажу «Я хворію», який це буде час?». «Чудовий час!» – відповів Петро. 4) Учитель запитує старшокласницю: «Як майбутній час від дієслова «люблю»?» – «Вийду заміж».

Безперечно, цікавими для молодіжної аудиторії будуть жарти про закоханих, стосунки хлопця й дівчини: 1) Один хлопець ніяк не міг одружитися. Сподобається йому якась дівчина, приведе він її до матері, а матері то очі не такі, то ніс не підходить, то губи не подобаються. Нарешті знайшов хлопець дівчину, що як дві краплі води біла схожа на його матір: такі ж очі, ніс, губи, навіть розмова – і то була подібна. Сподобалася вона матері. Був би вже одружився, але цього разу категорично заперечив батько. 2) «Катерино, виходь за мене заміж. Ми так підходимо одне одному...» – «А чому ти впевнений?» – «У мене такий характер, як і в тебе». – «О, тоді не вийду за тебе нізащо. Я свій характер знаю!»; 3) «Дорога Таню, – пише хлопець, – вибач мені, я стаю таким забудькуватим... Учора я освідчився тобі в коханні, тільки не пам'ятаю: дала ти згоду чи ні?...» «Дорогий Колю, – відповідає дівчина, – я знаю, що відповіла «так», але забула – тобі чи комусь іншому».

Отже, підіб'ємо **підсумки** проведеного дослідження.

1. Необхідність вивчення мовленнєвих жанрів в аспекті викладання української мови як іноземної продиктована важливістю знання інокомунікантом репертуару мовленнєвих жанрів та їх структури для успішного спілкування в українському середовищі.

2. Мовленнєвий жанр жарту належить до нерегламентованих, що унеможлиблює навчальну каталогізацію його типових структур. Перспективним є введення жартів у навчальну текстотеку як матеріал для розвитку лексико-граматичних та комунікативних умінь іноземних студентів.

3. Широке використання в жартах зразків живого побутового мовлення, їх невеликий обсяг, гумористичне звучання – ці та інші фактори формують високий лінгводидактичний потенціал мовленнєвого жанру жарту.

4. Добираючи жарти для використання в навчальному процесі, потрібно зважати на відповідність їх теми віковим, психологічним та національним характеристикам іноземних студентів і, зрозуміло, на наповнення актуальним і доступним для певного рівня лексико-граматичним матеріалом.

Порушена проблема потребує **продовження теоретичних досліджень** (специфіка сутності українського гумору та вивчення сприйняття українських жартів представниками різних національних груп) і практичної реалізації – укладання збірок із жартами для читання іноземцями різного рівня володіння українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонів О. Українська мова для іноземців. Модульний курс : навч. посібник / О. Антонів, Л. Паучок. – К. : ІНКОС, 2012. – 268 с.
2. Антонів О. Телефонна розмова як навчальний матеріал для вивчення діалогічного мовлення в іноземній аудиторії / О. Антонів, А. Смерека // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 8. – С. 246–254.
3. Баліцька М. Жанр мовлення прохання як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії / М. Баліцька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 325–328.
4. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.

5. Бондарева Н.О. Іти – ходити, їхати – їздити... : навч. посібник з укр. мови для інозем. студ. / Н.О. Бондарева, М.В. Шевченко. – К. : Четверта хвиля, 2011. – 281 с.
6. Вінницька В.М. Українська мова. Практичний курс граматики для студентів-іноземців : підручник / В.М. Вінницька, Н.П. Плющ. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 272 с.
7. Голуб Н.Б. Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи / Н.Б. Голуб // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острогор : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – Вип. 40. – С. 130–133.
8. Даскалюк О. Прагматика адресованого волевиявлення в українській мові: лінгводидактичний аспект / О. Даскалюк // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 4. – С. 266–272.
9. Дей О. Українські народні анекдоти / О. Дей // Українські народні анекдоти, жарти, дотепи ; [упоряд. П. Кальченко]. – К. : Дніпро, 1967. – 383 с.
10. Зайченко Н.Ф. Українська мова як іноземна: граматичний аспект / Н.Ф. Зайченко. – К. : Освіта України, 2013. – 120 с.
11. Зайченко Н.Ф. Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення / Н.Ф. Зайченко, С.А. Воробйова. – К. : Знання України, 2005. – 324 с.
12. Кімакович І.І. Фольклорний анекдот як жанр [Електронний ресурс] / І.І. Кімакович. – Режим доступу : <http://www.liveinternet.ru/users/zimorodokan/post286415183/>
13. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
14. Новикова Н.С. Удивительные истории: 116 текстов для чтения, изучения и развлечения: учеб. пособие / Н.С. Новикова, О.М. Щербакова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 368 с.
15. Скаб М. Українські номінації адресата мовлення як об'єкт вивчення іноземцями / М. Скаб // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Вип. 1. – С. 57–65.
16. Словник української мови в 11 т. / Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол. : І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1: А-В / [ред. П.Й. Горещкий та ін.]. – 1970. – 799 с.
17. Тисяча і одна усмішка: Анекдоти, жарти, дотепи, замальовки з природи / [упоряд. Ю.М. Кругляк]. – К. : Укр. письменник, 1994. – 237 с.
18. Українські анекдоти, жарти, дотепи / [упоряд. П. Кальченко]. – К. : Дніпро, 1967. – 383 с.